

Дрьомін Віктор Миколайович

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, доктор
юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України*

ЩОДО ПРЕДМЕТУ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ КРИМІНОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИЧНА ДИСКУСІЯ АБО ПРАКТИЧНА НЕОБХІДНІСТЬ ?

Розпад і несистемна трансформація інституціональної структури суспільства в умовах економічної кризи в Україні призвели до суттєвого зниження рівня життя і тотальної криміналізації населення, яке представляє різні верстви суспільства та соціальні групи. Як показує статистика, у сферу кримінальної практики залучені десятки мільйонів людей у світі. Володіючи колосальними фінансовими, людськими, ідеологічними ресурсами, злочинці впливають на легальні соціальні процеси, забезпечують своє існування і розширене відтворення злочинності. Консолідація кримінального світу, глобалізація злочинності, зміна її якісних і кількісних параметрів, високий рівень латентності і розширення сфери її впливу на суспільство вимагають адекватного реагування.

З урахуванням зазначених факторів одним з напрямків наукової доктрини протидії злочинності повинна стати розробка основ **інституціональної кримінології**. Автор цих строк неодноразово намагався актуалізувати цю проблему, яка має не стільки теоретичне, скільки практичне значення.

Інституціональна кримінологія - не самостійна галузь наукових знань, а окремий напрямок кримінологічної теорії і практичної діяльності. Предметом інституціональної кримінології є, по-перше, механізми криміналізації соціальних інститутів, по-друге, - процеси інституціоналізації окремих видів

кримінальних практик та злочинність, яка вже сформувалася як стійкий соціальний інститут (економічна, організована, корупційна, транснаціональна тощо), по-третє – інституціональна профілактика злочинності.

Інституціональний підхід до вивчення злочинності та криміналізації суспільства є питанням методологічним, освоєння якого може дати цінний інструментарій для наукового пошуку і важливих практичних рішень у протистоянні злочинності. Це особливо важливо в умовах пострадянських країн, які за історичними мірками миттєво опинилися на «руїнах» не тільки свого соціального устрою, а й багатьох наукових, зокрема, кримінологічних, догматів. У вітчизняній кримінології методологія інституціонального аналізу злочинності не набула широкого поширення, незважаючи на актуальність цих питань. Найбільших успіхів у цьому напрямку досягли соціологи, які поставили «оновлену» проблему соціальних інститутів в перший ряд сучасних соціологічних теорій. Розглядаючи соціальний інститут як відносно стійкий тип і форму соціальної практики, за допомогою якого забезпечується стійкість зв'язків і відносин в рамках соціального життя суспільства, можна зробити висновок, що окремі види кримінальної практики вже набули рис соціального інституту. Інституціоналізовані форми кримінальної практики є реальною загрозою стабільності національного та міжнародного правопорядку. Сформувався особливий механізм функціонування кримінальних практик та криміналізованих державних інституцій, який представляє собою систему стійких правил поведінки (взаємодії) суб'єктів зазначених практик. Інституціоналізація злочинної діяльності сприяє залученню в кримінальну практику інших людей, які виявляються залежними від цієї діяльності. Створюється особливе кримінальне середовище, яке за економічними властивостями і можливістю матеріальній вигоді дуже приваблива для її учасників.

У відношенні багатьох кримінальних практик можна сказати, що вони в багатьох випадках підміняють офіційні інститути. Так, наприклад, тіньова і кримінальна економіка, організована злочинність, корупція виконують певні функції, «замінюючи» неефективні державні інститути, відтворюючи власну інституціональну структуру, систему норм, зв'язків і відносин, так як злочинність виявляється не тільки в індивідуальній, але й в колективній діяльності, яка набуває глобального характеру, що пов'язано з глобалізацією економіки, політики, усіх сфер суспільного життя. Тому не випадково юридичні особи часто стають активними суб'єктами злочинної діяльності, залучають до неї своїх співробітників, багато з яких свідомо приймають рішення про участь у незаконних діях і фактично стають співучасниками колективної злочинної діяльності. Кримінальні форми економічної діяльності, системна корупція в таких сферах, як управління, освіта, охорона здоров'я, судова та правоохоронна діяльність тощо, є, по суті, «негласним договором» про спільну (колективну) злочинну діяльність. Суттєвий вплив на поведінку індивіда справляють колективні (корпоративні) цінності, які лежать в основі інституціоналізації злочинності. Як наслідок, формується кримінальна ідеологія та колективна кримінальна психологія – різновид нового колективістського мислення на основі асоціальних цінностей. У механізмі інституціоналізації злочинності виявляється взаємодія особистісних і соціальних факторів, в наслідок чого відтворюється певний тип поведінки, характер і спрямованість якого зумовлені конкретним соціокультурним середовищем, що сформувався на основі цінностей, соціальних стандартів, традицій, правил поведінки, властивих конкретному соціуму, й особливостей особистості. При цьому мова може йти не тільки про явно криміногенне середовище, а й про групи, соціальні функції яких офіційно, тобто нормативно-організаційно, орієнтовані в позитивному напрямку. Соціальні та соціально-психологічні чинники інституціоналізації злочинності дозволяють зробити висновок про значну залежність поведінки

людей від комплексу соціальних інститутів, які формують їх спосіб життя. Відтворення злочинності в цьому випадку постає як безперервно триваючий цикл обміну результатами предметної діяльності в рамках інституціоналізованих кримінальних практик та криміналізованих державних інститутів.

Враховуючи те, що інституціональна концепція вивчення та стримування криміналізації суспільства передбачає аналіз соціуму як системи соціальних інститутів, з якими люди себе ототожнюють і в рамках яких здійснюють різні види соціально значущої діяльності (соціальних практик) з метою задоволення своїх потреб, насамперед вітального (життєвого) характеру, розробка механізму витіснення кримінальних практик за допомогою стимулювання соціально-позитивної діяльності в рамках тих чи інших інститутів є найбільш перспективним напрямком інституціональної профілактики злочинів. Злочинний спосіб життя повинен стати економічно не вигідним.

Іншою проблемою, яку повинна вивчати інституціональна кримінологія, є дисфункціональність офіційних державних інститутів. Криміналізація українського суспільства має особливості, пов'язані з політичними, правовими та економічними реформами, що відбуваються в країні. Практично упродовж усього періоду незалежності країна перебуває в перехідному (транзитивному) стані, що призвело до системної кризи і позначилось на процесах його криміналізації. Штучна деінституціоналізація на початку 90-х років виявилася в руйнуванні раніше стійких соціальних інститутів з метою швидкої ліквідації радянської системи державного устрою та соціалістичної економіки і хаотичній несистемній побудові нового інституційного дизайну українського суспільства. Як наслідок, одним із суттєвих проявів суспільної кризи стала деформація, нестабільність та дисфункціональність органів державної влади та управління.

У цьому контексті протидія штучної деінституціоналізації правоохоронних органів і, як наслідок, їх дисфункціональності, є першочерговим завданням на

шляху стабілізації системи протидії злочинності і головним напрямком у запобіганні криміналізації державних інститутів.

Таким чином, інституціональна кримінологія об'єктивно передбачає розвиток нового практичного напрямку у протидії злочинності - інституціональної профілактики злочинності. В основі інституціональної профілактики злочинності, незалежно від виду та характеру злочинів, лежить, по-перше, концепція зміни діяльності людини у тих чи інших соціальних умовах на основі зміни мотиваційної складової його діяльності, по-друге, запобігання криміналізації, насамперед, тих державних інститутів, які забезпечують стабільність соціальних відносин, правопорядок та безпеку суспільства і людини.